
Illésházy István és a zsitvatoroki béke

A békemű
létrejötte Illésházy
István levelei alapján

Zila Gábor

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
Egy magyar nádor.....	5
A Zsitvatoroki béke	12
Illésházy István levelei a tárgyalásokról.....	13
Nyári Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György levele Thurzó Györgynek, 1606. október 7.....	13
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, dátum nélkül.....	14
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 11.....	14
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 14.....	15
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 20.....	16
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 21.....	17
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 25.....	17
Az erdélyi követek levele Thurzó Györgynek, 1606. október 26.	18
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. november 7.....	18
Nyári Pál levele Thurzó Györgynek, 1606. november 8.....	19
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, dátum nélkül.....	20
Ismeretlen író levele, címzés és dátum nélkül.....	20
Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. november 11.....	21
A béke létrejötté	21
Boldog békeidők.....	30
Mellékletek	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Képek.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Illésházy István levelei a békekötésről	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Képek forrása.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Felhasznált irodalom	32
Források	32

Publikálatlan.....	32
Publikált.....	32
Feldolgozások.....	33

Bevezetés

Az 1606. esztendő igen változatos képet mutat a magyar történelmet szemlélőknek, hiszen néhány kisebb hadmozdulat révén még tartott a tizenötéves háború és a Bocskai szabadságharc is. Ugyanakkor még ebben az évben sikerült békével lezárni mind a kettőt, melyek közül az Oszmán Birodalommal megkötött már jelezte az erőviszonyok eltolódását.

Ebben a dolgozatban tüzetesebben a második, Zsitvatorokinak nevezett béke előkészületeit fogjuk vizsgálni. Tesszük mindezt Illésházy István – a későbbi nádor – és Thurzó György – eddig publikálatlan – levelezésén keresztül. A dolgozat célja tehát bemutatni, hogy milyen szálak húzódtak meg a Bécsi békében előírt, törökkel való megegyezés mögött. Igyekszünk bemutatni az észak-magyarországi nemes úr hozzáállását a tárgyalásokhoz, s azokat a motivációkat, amelyek kimondva, s azok után, amelyek talán kimondatlanul motiválták őt az egyezés létrehozásában. Igyekszünk bemutatni azt, hogy szükségesnek látta-e, s ha igen, akkor miért a hosszú háború befejezését.

A dolgozat első szakaszában röviden felvázoljuk Illésházy István pályafutását. Bemutatjuk azokat a fontosabb csomópontokat, melyek meghatározták a középnemesi sorból felemelkedő férfi életét és gondolkodását. Kitérünk házasságaira, s ezek által gyarapodó vagyonára és befolyására éppúgy, mint növekvő kapcsolati hálójára. Bemutatjuk, hogy miként alakult sorsa a tizenötéves háború elején, majd később, a „hűtlenségi pöre” után. Röviden bemutatjuk élete utolsó szakaszát is, mely során Magyarország nádora volt. Igyekszünk továbbá egy szerény jellemrajzot is készíteni Illésházyról, hiszen ezek a szubjektív elemek fontosak a később bemutatásra kerülő levelek jobb megértéséhez.

A következő fejezetben a török béketárgyalásokat és eredményüket a Zsitvatoroki békét tekintjük át. Itt – a még közre nem adott – források bemutatásával igyekszünk tovább árnyalni a békéhez vezető útról eddig ismert képet. Illésházy és Nyáry Pál levelei alapján bemutatjuk azt is, hogy a két politikaformáló miként gondolkodott a megegyezésről. Megláthatjuk, hogy milyen személyes motivációk húzódtak a háttérben, sőt arra is fény derül, hogy milyen egyéb, a béke után feltétlenül megoldandó problémákat láttak még. Illésházy István leveleiből azt is meglátjuk majd, hogy milyen külpolitikai környezetben kötötték meg a békét. A terjedelmi keretek következtében csak érintjük a tizenötéves háborút, illetve azon belül a Bocskai-szabadságharcot, s az azt lezáró bécsi békét.

A következő szakaszban magát a békeművet vizsgáljuk meg röviden, bemutatva azokat a neuralgikus pontokat, melyek később politikai nehézségekhez vezettek. Kitérünk arra

is, hogy mik utalnak az új békében a nagyhatalmi erőviszonyok átrendeződésére. A következő részben szemügyre vesszük a béke végrehajtásának első lépéseit. Bemutatunk néhány kísérletet, amelyek során különböző politikai trükkökkel igyekeztek kijátszani a békét a politikai vezetők – első sorban Habsburg részről. Röviden vázoljuk azt a politikai és diplomáciai helyzetet is, mely a béke után jellemezte Magyarországot és Erdélyt, s mely csak Bethlen Gábor hatalomra jutása után stabilizálódott valamelyest.

A dolgozat végén röviden összefoglaljuk azokat a pontokat, melyek a kor történetét jellemzik. Röviden értékeljük az eddig ismeretlen forrásokat, s igyekszünk új megállapításokkal gazdagítani tudásunkat a békefolyamat kapcsán. Igyekszünk továbbá árnyalni Illésházyról eddig megalkotott történeti képet is.

Egy magyar nádor

Az alább ismerttetendő levelek jobb megértése céljából fontos, hogy röviden áttekintsük azok szerzőjének földi pályafutását. Illésházy István életéről számos munka született, melyek közül az elsőt Podhradczy József állította össze, még 1856-ban. Az egyik legkiemelkedőbb Károlyi Árpád Illésházy István hűtlenségi pöre című munka, mely 1883-ban látott napvilágot. Legújabbban Ötvös Péter, Szakály Ferenc, Hiller István és Péter Katalin árnyalták tovább tudásunkat az egykori nádorról kapcsolatban.¹ Az újabb művekben számos korábbi – s ezáltal a történetírásban meggyökerezett – téves elképzelést, vagy tényt is helyreigazítottak. Ezeket majd később külön ki is emeljük. Előrebocsátjuk, hogy célunk nem az életrajz pontosítása, így azt igyekszünk röviden, a fenti munkák és ismert források alapján összefoglalni, s minden esetben a legfrissebb kutatási eredményeket vettük figyelembe, legfeljebb véleményünkben fogalmaztunk meg azoktól eltérőt.

1540-ben Illésházán, Illésházy Tamás alispán és Földes Zsófia ötödik gyermekeként megszületett Illésházy István. Családja Pozsony megyei köznemesi família volt, mely 1505-ben a vármegye egyik alispánját adta, aki ebben az évben a vármegye egyik követe is lett a rákosi diétán. Illésházy István élete úgy indult, mint számos köznemes ifjúé, vagyis

¹ Podhradczy József: Illésházy István nádor élete. Új Magyar Múzeum, 1856. pp. 299–321., 370–390.; Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, MTA, 1883.; Ötvös Péter: Egy főúri könyvtár a XVII. század elején. Illésházy István. In: Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században. Szerkesztette: Zombori István. Szeged, 1988. pp. 149–157.; Ötvös Péter: Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1601–1606. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 30. Szeged, Scriptum. 1991.; Hiller István: Illésházy István. In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerkesztette: Rác Árpád. Rubicon – Aquila Könyvek, Budapest, 1999. pp. 84–85.; Szakály Ferenc: Illésházy István (1540-1609). In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerkesztette: Rác Árpád. Rubicon – Aquila-könyvek, Budapest, 1999. pp. 82–83.; Péter Katalin: Illésházy Istvánról. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. 13 (2008.) 2. sz. pp. 127-167.; (a cikk az interneten is elérhető: (Miskolci Egyetem) <http://www.uni-miskolc.hu/~philos/public2008f2.html> (2012. március 2.)) (Továbbiakban: Péter K.: Illésházy)

neveltetésének első szakasza szűkebb pátriájában történt, majd katonai pályára állt.² Az érdekes azonban az, hogy Illésházy István nem valahol Nyugat-Magyarországon kezdte meg szolgálatait, hanem körülbelül 22-23 évesen Erdődy Péter horvát bán alatt indult karrierje.³ Ez azért különleges, mert szűkebb pátriája Pozsony megyében volt, ahonnan a déli végek igen távol esnek.

Péter Katalin azonban két indokot is felmutat, melyek közül az első a személyes kötődés, erre azonban nincs bizonyíték. Ugyanakkor – ha megnézzük, hogy az Erdődy család birtokai hol helyezkedtek el – már érthető, hogy miként jutott a bán udvarába a felvidéki középnemes Illésházy István. Az Erdődy család vagyonát még Bakócz Tamás érsek primás alapozta meg, aki szorgos gyűjtögetését átgondolt örökösödési politikával egészítette ki. Ennek következménye az lett, hogy a bán apja Erdődy I. Péter – az érsek unokaöccse – örökölte a vagyon legnagyobb részét, míg a többi örökös elhanyagolható birtokokat kapott. A későbbiek során az Erdődy család, egyes házasságpolitikával, birtokai mellé megszerezte a kellő tekintélyt is magának, mely eredményeként létrejött a Dersffy – Erdődy – Pálffy rokonság. A családszövetség révén a feltörekvő Erdődyek elfoglalták helyüket a régi mágnás családok között, s több régi família női ágon egyesült is velük. Egyik ilyen család volt a Szentgyörgyi és Bazini grófi család, melynek familiárisai között régebb óta jelen volt Illésházy István családja is. Így már érthető természetesnek hat, hogy a fiatal férfi olyan család szolgálatába kívánt kerülni, melyet ismert, s ráadásul az ország egyik leggazdagabb s legbefolyásosabbjának mondható.⁴

Illésházy István első komolyabb lépése a felemelkedés felé tett lépésének tekinthető, amikor sikerült beházasodnia a báni családba. 1571-ben feleségül vette az özvegyen maradt Erdődy Annát, akinek elhalt férje Dersffy István volt. Házasságuk azonban csak hat évig tartott, amikor elhunyt a felesége. Ezen rövid idő alatt Illésházy komoly birtokgyarapítást, vagy rangelemelés nem tudott elérni, ám a mágnás családok szokásait már átvette, amit jól mutat, hogy hitvesének vörös márványból állíttatott síremléket, melyen gondosan ügyelt arra, hogy saját – a házastársáénál alacsonyabb – rangját ne írják fel a feliratra.⁵

Négy esztendő özvegység után ismét megnősült, azonban ezúttal az Erdődy család női ágából, vette feleségül Pálffy Katalint, Krusich János néhai Zólyom megyei főispán és királyi

² Péter Katalin nem látta bizonyítotttnak, hogy katonai szolgálata előtti adatokat ismerünk Illésházyról. ld. Péter K.: Illésházy p. 127.

³ Szakály Ferenc: Illésházy István (1540-1609). In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerkesztette: Rácz Árpád. Rubicon - Aquila-könyvek, Budapest, 1999. pp. 82–83. (Továbbiakban: Szakály F.: Illésházy)

⁴ Péter K.: Illésházy i. m.: pp. 129-130.

⁵ Péter K.: Illésházy i. m.: p. 133.

udvarmester özvegyét.⁶ Frigyük kezdetén azonban házassági szerződést kötöttek, mely szigorúan elkülönítette mind a két fél hozott vagyonát. Ez azért érdekes, mert ebből is kiderül, hogy Illésházy nem számított „jó partinak”, hisz 50 katonánál többnek soha nem parancsolt, s komoly uradalmi sem voltak.⁷ Házassága révén azonban immár komoly vagyonba került bele, hisz felesége megkapta Krusich örökségét, mely 6 kövára s azok tartozékaira, valamint több zálogbirtokra rúgott.⁸

Jelentős birtokaik mellett Illésházy töretlenül igyekezett saját vagyont is szerezni, amit jól mutat, hogy számos olyan hivatalt is betöltött, melyeket mágnások nem viseltek. Így például 1577-89 között⁹ a Magyar Kamara tanácsosa, de 1584-ben kérvényezte az esztergomi érseki birtokadminisztrátori posztot is. Ezzel elegendő összeget kapott, hogy először zálogba, majd végleg megszerezze Trencsént.¹⁰

1582-ben ráruházták – Dietrichstein Miksával, gyámleányának férjével együtt – Liptó megye főispáni címét, majd 1587-ben kiállították számára a rangemelő diplomát is. Érdekes, hogy mind a két esetben hivatkozik a királyi irat Krusich Jánosra, akinek gyakorlatilag a helyébe lépett. A rangemelési diplomával együtt kapta meg a királyi udvarmesteri méltóságot és a vele járó tanácsosi címet is.¹¹

Illésházy ügyesen forgatta vagyonát, s a zálogbirtokok mellett számos várat is vásárolt, s nem csak Magyarországon. Összesen mintegy 900.000 forint értékben tett szert uradalmakra Morvaországban, s lengyelországi vásárlásait csak a király – III. Zsigmond – akadályozta meg.¹² Magyarországon pedig Trencsén és Surány került az uralma alá. Mikor vagyonszerzéséről kérdezték, a kényes témát úgy hárította el, hogy saját szorgalmát és tehetségét emelte ki.¹³ Ugyanakkor hatalmas vagyonából – számára – fölöslegesnek ítélt dolgokra szinte egyáltalán nem költött, amiért zsugorisággal is vádolták. Példa erre, hogy – mikor 1600-ban összeírták vagyonát – szőnyegek még Krusich Jánostól voltak, aki ekkor már csaknem negyedszázada elhunyt.¹⁴

Az 1591-ben de facto, majd két év múlva de iure kezdetét vevő újabb török háború azonban nagy lehetőséget hozott Illésházy István számára. A háború egyik legsikeresebb

⁶ Szakály F.: Illésházy i. m.

⁷ Péter K.: Illésházy i. m.: p. 134.

⁸ Szakály F.: Illésházy i. m.

⁹ U. o.

¹⁰ Péter K.: Illésházy i. m.: pp. 134-135.

¹¹ Péter K.: Illésházy i. m.: p. 135.

¹² Szakály F.: Illésházy i. m.

¹³ U. o.

¹⁴ Hiller István: Illésházy István. In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerkesztette: Rácz Árpád. Rubicon – Aquila Könyvek, Budapest, 1999. pp. 84–85. (Továbbiakban: Hiller I.: Illésházy)

magyar hadvezére Pálffy Miklós, a pénzügyekben járatos sógorát, Illésházyt kérte fel arra, hogy csapati ellátását biztosítsa. Ez azt jelentette, hogy ő kezelte a hadsereg pénzét, illetve ő végezte a beszerzéseket is. Természetesen a főúr – amit csak lehetett – igyekezett saját birtokairól beszerezni, illetve a szállítást is ő végeztette. Ennek következtében Pálffy csapatai gyakorlatilag Illésházy borát itták, s a kenyér ellátmány nagyobb része is az ő birtokairól került a katonákhoz. Természetesen Illésházy cserébe felvette ezek árát. A pénzekkel azonban mindig el tudott számolni, és soha nem vetődött fel a vád, hogy sikkasztott volna, előnye csupán annyi volt, hogy sógora volt a vásárlónak. Mikor 1600-ban meghalt Pálffy, Illésházy már komoly haszonra tett szert a hadseregnek történt szállítások révén.¹⁵ Illésházy még ebben az évben a császár egyik tárgyalójaként indult a nagy háborút lezáró béke megkötésére a törökkel, ám tárgyalásaik nem vezettek sikerre.¹⁶

A következő esztendő nagy változásokat hozott a főúr életében, ugyanis hosszadalmas pereskedésbe keveredett az Udvarral. Az ügy kiindulópontja Bazin és Szentgyörgy megváltása volt, mely azonban végül szimbolikus perré nőtte túl önmaga jelentőségét. Az egész perpatvart az okozta, hogy Illésházynek és feleségének 1601 körül lejárt a zálogjoga a két város tekintetében, azonban nem indítottak tárgyalásokat a zálog esetleges meghosszabbításáról.¹⁷ A korábbi szakirodalmakat olvasva egyetértünk Péter Katalin azon megállapításával, hogy Illésházy arra próbált játszani, hogy az anyagi nehézségekkel küzdő Udvar képtelen lesz kiváltani a zálogot, s így – az érvényes törvények értelmében – kénytelen lesz a birtokokat örökös megváltásra felkínálni a főúrnak.¹⁸

Illésházy István számításai azonban nem bizonyultak jónak, ugyanis a király, II. Rudolf, azzal a kérdéssel fordult a városok lakóihoz, hogy meg tudnák-e váltani önmagukat.¹⁹ A két város kapott az alkalmon, annak ellenére, hogy folytonos földesúri szolgáltatásaik mellett, tízévi jövedelmüket kellett előteremteni. Cserébe a két oppidum – melyek már régen igyekeztek megszabadulni földesuraiktól²⁰ – tíz esztendeig maguk élvezhették volna javaikat, s utána tárgyalások során állapították volna meg a további szolgáltatásokat, azonban a király vállalta, hogy a két várost soha nem adja többé zálogba.²¹ Illésházy István ekkor időhúzásba

¹⁵ Hiller I.: Illésházy i. m.

¹⁶ Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hidvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával. Szerkesztette: Kazinczy Gábor, Pest, 1863. p. 83. (Továbbiakban: Följegyzések)

¹⁷ A korábbi szakirodalomból nem lehet pontosan kivenni a dátumot. ld.: Péter K.: Illésházy i. m. p. 147.

¹⁸ Péter K.: Illésházy i. m. p. 150.

¹⁹ Péter K.: Illésházy i. m. p. 145.; Korábban minden történész fordított kapcsolatfelvételtől beszélt, mert a király ilyen megnyilvánulása képtelenségnek hat. ld. Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, MTA, 1883. p. 15. (Továbbiakban: Károlyi Á.: Illésházy)

²⁰ Péter K.: Illésházy i. m. pp. 142-145.

²¹ Péter K.: Illésházy i. m. pp. 145-146.

kezdt, s eközben igyekezett mindent megtenni az ellen, hogy a két város meg tudja szerezni a szükséges pénzt a kiváltásra.²²

Ezek mellett felemelte szavát az ellen a jogsértés²³ ellen is, mely szerint jobbágyok nem kaphatnak örökbe nemes birtokot. A baj ezzel csak az, hogy itt nem volt szó örökös bírhatásról, csupán az önmegváltás összegének ellensúlyozásáról.²⁴ Illésházy erőszakos, és következetesen konok ellenállása hosszas pereskedéshez vezetett, melynek végén menekülnie kellett az országból, s mindenét elvesztette. A perének részletes leírását adja Károlyi Árpád – aki végig a perbe fogott főúr mellett állt ki – írása, mely során végigkövette az eseményeket. Ebből kiderül, s ezzel Péter Katalin is egyetértett, hogy a per során az Udvar számos törvénysértést²⁵ követett el, s maga az ítélet is törvénysértő volt, melyet a király kényszerített ki.²⁶

A szimbolikussá vált perről összességében elmondható, hogy Illésházy Istvánt törvénysértő módon és nem is csupán magyar törvények szerint ítélték el,²⁷ amit tetézett, hogy felesége vagyonát is lefoglalták. Tették mindezt annak ellenére, hogy a két fél közötti házassági szerződés egyértelműen kimondta, hogy nem állt fenn vagyonszövetség a házastársak között, s így nem lehetett volna elkobozni azokat.²⁸ Ezek alapján elmondható, hogy az illetén született ítélet és végrehajtás törvénytelen volt. Tartjuk mindezt akkor is, ha azt is meg kell jegyeznünk, hogy a főúr is igen agresszív, s – ha nem is felségsértő, de – tiszteletlen módon járt el több esetben is.²⁹ Szerintem azonban a későbbi nádor jól végig gondolt módon kezdett támadásba – még, ha ingatagnak is látszik a támadás alapja³⁰ – hiszen még az ítélet meghozói is attól tartottak, hogy amennyiben az országgyűlés elé került volna az ügy, ott Illésházy hamar a maga számára kedvező döntést ért volna el.³¹

Az 1601. november 4-én, Bécsből – valószínűleg Mátyás főherceg kegyes szemhunyása mellett – elmenekülő Illésházy István lengyelországi váraiban húzta meg magát a következő szűk két évre, azonban folyamatos levelezésben állt feleségével, aki folytatta a pereskedést és a tiltakozást minden illetékes, vagy hasznosnak tűnő hivatalban és

²² Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 85.

²³ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 84. Itt a hivatkozási alapot is közli.; Péter K.: Illésházy i. m. p. 151.

²⁴ Péter K.: Illésházy i. m. p. 152.

²⁵ Pl.: Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 66. (csak az országgyűlés ítélezhetett volna felségsértés ügyében); Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 76. (kettős idézés); Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 78. (nyomás a bírákra)

²⁶ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 164.; Péter K.: Illésházy i. m. p. 151.

²⁷ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 116.

²⁸ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 132. Itt kiderül, hogy az ítélet is csak Illésházy vagyonáról szólt.; Péter K.: Illésházy i. m. p. 8.

²⁹ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 84.

³⁰ Péter K.: Illésházy i. m. p. 152.

³¹ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 139.; p. 146.; p. 155.

funkcionáriusnál. Pálffy Katalin hosszas munkálkodásának eredményeként az Udvar 200.000 arany lefizetése illetve a 300.000 arany értékű ingóságokról való lemondás fejében, hajlandónak mutatkozott visszaadni a birtokokat. Illésházy számára azonban csak a megállapodás aláírása céljából lettek volna hajlandóak kiadni a menlevelet.³²

Természetesen Illésházy – aki ekkorra már megegyezés közeli állapotra jutott Bocskaival – nem ment bele a feltételekbe, és 1605. június 6-án írt levelében jelezte a felkelővezérnek, hogy hajlandó csatlakozni mozgalmához.³³ Bocskai mozgalmában komoly szerepet szánt a sértett főúrnak,³⁴ s – amint katonai lehetőségei adottak voltak – visszajuttatta neki, amit csak lehetett.³⁵ Illésházy – élve hatalmával és lehetőségeivel – bosszújának is utat engedett, amikor Somogyi Istvánt a királyi ügyek igazgatóját, aki a lefoglalások során aktív szereplő volt, Trencsénben fölakasztatta.³⁶

Fő műve, Bocskai mellett, azonban a bécsi béke tető alá hozása volt, mely során ő vezette a felkelt rendek tárgyaló delegációját. Érdekes, hogy a tárgyalások egyik része személyesen az ő sérelmeit volt hivatott kiengesztelni.³⁷ Ugyanakkor e létrejött béke gyakorlatilag bírta mind Bocskai, mind hívei többségének támogatását, illetve Mátyás főherceg is el tudta azt fogadni. Illésházy úgy tudott egy megfelelő békét kialakítani, hogy ezek mellett – valószínűleg – azzal a belső feszültséggel is küzdenie kellett, hogy a visszaállítandó nádori cím várományosaként leendő „országát” se kurtítsa meg nagyon, ugyanakkor kellő mennyiségű területe legyen az Erdélyi Fejedelemségnek is ahhoz, hogy biztosítani tudja a Királyi Magyarországon a béke megtartását.³⁸

A béketárgyalások során a két tárgyaló fél, Mátyás főherceg és Illésházy István között, érdekes viszony alakult ki. A megbeszélések során felismerték, hogy politikai elképzeléseik és céljaik alapvetően megegyeznek, s érdekkülönbségeik – a tárgyalások során – egyre csökkentek. A viszonyukat Hiller István szerint az alábbi párbeszéd jellemezte a legjobban: „Tégy engem királlyá, s nádorrá teszek téged. Nem Felség, tégy engem nádorrá, s én királlyá teszek téged.”³⁹ A történelem végül úgy hozta, hogy – a törvénykezés módját tekintve az egyik legérdekesebb magyar diéta⁴⁰ – az 1608-as országgyűlés, november 16-án Mátyást

³² Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 157-158.

³³ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 159.

³⁴ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 160.; Hiller I.: Illésházy i. m.

³⁵ Péter K.: Illésházy i. m. p. 159.

³⁶ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 160.

³⁷ Károlyi Á.: Illésházy i. m. p. 161.; Péter K.: Illésházy i. m. p. 159.

³⁸ Nagy László: Egy szablys magyar úr Genfben. Hajdúböszörmény, 2001. p. 239. (Továbbiakban: Nagy L.: szablys magyar)

³⁹ Hiller I.: i. m.

⁴⁰ Az országgyűlés felosztotta a törvénykezést az interregnum, s az új király megválasztása utáni időszakra.

választotta meg magyar királynak, majd másnap Illésházy István személyében – csaknem 50 esztendő után – ismét nádort választott.

Illésházy István élete utolsó hét hónapjára elérte azt, ami talán mindvégig motiválta őt. Az őt megválasztó országgyűlés – mely gyakorlatilag az ő elképzelései alapján – megalkotta azt a rendszert, mely változásokkal ugyan, de 1848-ig meghatározta az ország működését. Illésházy és a rendek zsenialitását jelzi, hogy nem csak az adott helyzet megoldásáról gondoskodtak, hanem mechanizmusokban és elvekben tudtak gondolkodni. Szabályozták a közjogi méltóságok betöltésének módját – nagyjából 50-50%-ban megosztva a kinevezett és a választott személyeket, körülírták a rendi tisztségviselők jogköreit. Meghatározták a két kamara összetételét, viszonyát és a törvényhozás menetét. A Birodalom és Magyarország kapcsolatát az érdekek harmonizálására kívánták alapozni.⁴¹ Illésházy mindezt arra alapozta, hogy felismerte az általa is létrehozott kettős békerendszerből következő tanulságokat és lehetőségeket. Meglátta, hogy a bécsi béke nagyobb beleszólást enged a rendek számára az ország igazgatásába, ugyanakkor a zsitvatoroki béke megkötésével mind a török, mind a Habsburg fél részéről megnyilvánult az a szándék, hogy hosszútávon fenntartsák a status quot, és normalizálják viszonyukat. Mindebből azt a következtetést lehetett és kellett levonni, hogy a török kiűzése Magyarországról lekerült az aktuális ügyek listájáról, vagyis az adott körülményekre be kellett rendezkedni.⁴²

1609. május 5-én azonban véget ért Illésházy István földi pályafutása. A sokat megélt és sokat tapasztalt úr, hatalmas pályát futott be hisz köznemesből az ország „vörös pecsétet használó bárói”⁴³ közé emeltetett, majd a király után a második ember lett, ha csak egy rövid időre is. Halála után zárult csak le teljesen peres ügye, amikor 1611-ben a király hivatalos iratban is elismerte, hogy az 1603-ban meghozott ítélet törvénytelen, ezáltal semmis.⁴⁴ A két várost Illésházy még 1606-ban elérte, hogy visszakapja, de csak halála után került erre sor.⁴⁵ Talán a kor egyik érdekessége, hogy Illésházy és utóda Thurzó György nádor is azonos társadalmi körből indultak, s hasonló pályát futottak be.⁴⁶

⁴¹ Hiller I.: i. m.

⁴² U. o.

⁴³ Péter K.: i. m. p. 135.

⁴⁴ Károlyi Á.: i. m. p. 164.

⁴⁵ Péter K.: Illésházy i. m. pp. 156-158.

⁴⁶ Szakály F.: Illésházy i. m.

A Zsitvatoroki béke

A bécsi béke II. cikkelye előírta, hogy II. Rudolfnak békét kell kötnie az Oszmán Birodalommal is, lezárva ezzel a 15 éve tartó háborút. A megállapodás szerint, Illésházy István vezetésével erdélyi követség közvetít a tárgyaló felek között. Papp Sándor⁴⁷ és Karl Nehring⁴⁸ tanulmányaiból jól rekonstruálható az a folyamat, mely elvezetett a 13 napon át tartó tárgyalásokhoz.

Már 1605-ben megindultak a tapogatózások annak érdekében, hogy a két birodalom békét kössön egymással. Ekkor még az is felmerült, hogy Bocskai kihagyásával történik mindez, mert Lala Mehmed nagyvezír neheztelt rá, amiért az eltért a tervektől. Azonban a rákosmezei találkozó és a nagyvezír hazarendelése és halála után a különbéke lehetősége egyre csökkent.⁴⁹ A továbbiakban a Porta mindig ragaszkodott a magyar-Habsburg béke megkötéséhez, és csak utána volt hajlandó, Erdély követeivel együtt tárgyalni.⁵⁰

A tárgyalások vezetésére – török részről – Kádizáde Ali budai pasa és Habil efendi kaptak felhatalmazást a szultántól, míg császári részről Thurzó György, Kollonich Siegfried, Batthyány Ferenc, Istvánffy Miklós és Erdődy Kristóf magyar urak, illetve Ernst von Molart, komáromi főkapitány, Adolf von Althan Alsó-Ausztria főkapitánya és Johann von Molart voltak. A közvetítő felkelő rendek delegációjának tagjai Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály, valamint Hoffmann György voltak.

Az előtárgyalások párhuzamosan folytak a bécsi béke tárgyalásaival, melyekről az erdélyi és a török fél is kölcsönösen tájékoztatta egymást. Érdekes, hogy időnként Bocskai – saját pozícióinak javítása céljából – kifejezetten hátráltatta a két nagyhatalom békefolyamatát.⁵¹ Az öt alkalmat kitevő előtárgyalások során végül sikerült megállapodni a helyszínről, valamint azokról a pontokról, amik a tárgyalás alapját képezik majd.⁵² Ennek megfelelően 1606. október végén elfoglalták szállásaikat a tárgyalók a Zsitva folyó dunai torkolatánál.

⁴⁷ Papp Sándor: Das letzte Jahr des "Langen Türkenkrieges" - Die Schlacht der Diplomatie. "Einigkeit und Frieden sollen auf seiten jeder Partei sein" Die Friedensschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606), (Hrsg.: Barta, János - Jatzlauk, Manfred - Papp, Klára) Debrecen, Zum 400. Jahrestag des Bocskai-Freiheitskampfes., pp. 245-266. (Továbbiakban: Papp S.: Das letzte Jahr i. m.)

⁴⁸ Nehring, Karl. „Magyarország és a zsitvatoroki szerződés.” Századok 120/1 (1986), pp. 3-50. (Továbbiakban: Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m.)

⁴⁹ Papp S.: Das letzte Jahr i. m. p. 265.

⁵⁰ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. pp. 4.; 7.

⁵¹ Papp S.: Das letzte Jahr i. m. p. 266.

⁵² Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. pp. 9-10.

Illésházy István levelei a tárgyalásokról

Az alább bemutatásra kerülő iratok Illésházy István azon levelei, melyeket Thurzó Györgynek írt a béketárgyalásokhoz kapcsolódóan. Az írások azt a hézagot töltik ki, ami Történelmi Tárból, 1882-ben Zsilinszky Mihály által közreadott iratsomóból hiányzik.⁵³ Dolgozatunk célja a későbbi nádor iratai alapján bemutatni azt a folyamatot, mely során létrejött a „hosszú háborút” lezáró egyezség. Az iratok a Magyar Országos Levéltár Thurzó gyűjteményéből származnak, s eddig publikálatlanok.

Mielőtt a levelek ismertetésére rátérnénk, ismertetjük a módszer, amivel a leveleket közre adjuk. Eredetileg úgy terveztük, hogy betűhív átírással közöljük a lenti iratokat, ám a jobb érthetőség céljából – a korabeli kiejtést megtartva, de mai helyesírással írva – a modernizálás mellett döntöttünk, ezzel némileg értelmezve is a leveleket.

Nyári Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György levele Thurzó Györgynek, 1606.

október 7.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 101.

Spectabilis ac magnifice domine, amice nobis observandissime. Salutem et servitionem ma paratissime commendationem. Immár elment volt Illésházy uram, hogy az Kegyelmed levele jutta, kiben írja Kegyelmed azt, hogy Kegyelmetek az pasátul várja, kelletik-e alájünni, vagy nem. Az pasának volt embere nálunk csak most is, Amhat aga, ő tüle izente azt, hogy ha az dolog mégis abban vagyon-e, hogy holnap összegyűljenek? Mert ő ma is el akart menni, csak arra várakozott. Mi megizentük neki, hogy az tegnapi végezés szerint, ugyan eljű Kegyelmetek. Azért Isten segítségével Kegyelmetek holnap eljőjön, és menjen össze az pasával! Illésházy uram is oda reáérkezik, az mint nekiünk meg mondta. Tarcsa meg Isten Kegyelmeteket sok esztendeig jó egészségben. Datum in Castris ad Situa Torok positis die 7 Octobr[is] a 1606.

Paulus Niari[Nyári Pál]⁵⁴, Mihael Czobor[Czobor Mihály]⁵⁵, Geor[gius] Hoffman [Hoffmann György]⁵⁶

⁵³ Gr. Illésházy István levelezése Thurzó Györggyel. In: Történelmi Tár (1882) pp. 419-433.

⁵⁴ Nyári Pál

⁵⁵ Czobor Mihály

⁵⁶ Hofmann György: Bocskai István tanácsosa; a szepesi kamara igazgatója

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, dátum nélkül

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 102.

Szolgálatomat Ajánlom uram Kegyelmednek! Én, az fejem szédelgése miatt, oda nem mehetek. Molart uramnak szolgálatomat mondja Kegyelmed! Én, az én társaimmal egyet nem értek. Azok Havasalföldért törekedtek, hogy Bocskainak adják, azt megígérték nekik. Kanizsával ezek semmit nem gondolnak. Bizonyosan higgyék, hogy oda nem adják az törökek! Azért lássa Kegyelmetek, végezzen velek, várjunk az üdőtől és az Istentől, minek ott. Azt is megértette az nemet törek, hogy en szolítám meg Molart⁵⁷ uramat, hogy ne siesse kimondani ígérni az pinzt, kiért immár Én ho-- Igen s--- sok Bocskai ennek magán. Nyári uramnak, magán ír ő ki mégis beszéle vele, minden dolgot reábízta. Itt is ezekhez bátor Kegyelmetek nem bízik, hanem lássanak hozzá az mi dolgok vagyon, mentsük meg az szeginy községet is ez nagy nyomorúságból. S[tephanus] Ilieshazy

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 11.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 103.

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Írtam tegnap is Kegyelmeteknek, az török felesen jű az frigy tractálásra [tárgyalására]. Az tatárok, az kik elmentek volt 5 ezren, visszahívatta. Énnékem úgy tetszenik, hogy onnan is az ő Felsége⁵⁸ részéről fogat köllöne nekik mutatni! Jünnének közel Komáromhoz az német seregek, az Magyar seregek is, ha volnának, fogat köllöne nekik mutatni! Talán jobb módon végezhetnénk velek! Mi immár vetettünk valami fundamentumot⁵⁹ az töröknél, hogy visszavehetnénk valamit tőlök, de az lator nemzetség frustra donis frustra legationibus tentatus Ense opus est hoc enim inos timet et amat [hiába próbálkoztam ajándékokkal, követségekkel, csak szeretettel és félelmekkel lehet dolgozni]. Mi innen megyünk ezer lóval, gyalogunk is leszen, és közhelyre szállunk,⁶⁰ az hol az szömbe létel az szigetnél⁶¹ leszen. Ott az parton szállunk mi meg, az mint írtam Kegyelmeteknek. Egy bizonyos

⁵⁷ Johann von Molart, a császári küldöttség vezetője. Később a Hofkriegsrat elnöke is volt, ekkor Komárom főkapitánya.

⁵⁸ Mátyás főherceg. A béke ügyében teljhatalommal rendelkező, Bécsbe székelő Habsburg vezető, a császár öccse.

⁵⁹ Alapot

⁶⁰ A magyar küldöttek a Duna bal partján táboroztak.

⁶¹ A Zsitva Dunába torkolásánál lévő sziget.

embert küldjön által Kegyelmetek, kinek híre se legyen, az ki által izenhessünk Kegyelmeteknek! Az uraknak mondja szolgálatomat Kegyelmed, és írja meg kik vannak immár ott! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Érsek Ujvár 11 Octobr[is] 1606. Ste[phanus]us Ilieshazi

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 14.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 105.

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az Kegyelmed levelét megértöttem. Nem köllőne immár halasztani az törökkel való békességet elvégezni, mert annyi hajdú jött onnan alól fel, hogy az egész földet elvesztik itt. Trencsin vármegyére is vetődtek másfélezer lovast. Odajöttek immár, de az vármegye, az mint megírtam, feltámadtak, és be nem bocsátják ha lehet. Magam szolgálait is, száz lovast, száz gyalogat küldöttem innen oda. Azon leszek, hogy be nem bocsátom az vármegyébe, oda őket. Ha reá nem gondolunk erre idejénkorán, semmi jót nem várok belőle. Az vérontást, hogy el keröljük, nincsen más módja, hanem ezeknek az hajdúknak egy hó pinzt kell adni. Az javát kiszedni közülök, és az végházakban kell rendelni, az alját el köll üzni. Az Bucs⁶² hadának, az Balaton mellett adtam volt helyt. Nem köllött volna bebocsátani Csarlóközbe⁶³ őket. Ide ki nem hozhatni, mert teljességgel rakva itt az egész föld velek, hanem el köllőne oszlatni őket. Én kihívtam volt őket, és megmondottam, hogy eloszoljanak, mert az békesség immár megvagyon. Nem árt, ha reá ír Kegyelmetek is, onnan, hogy eloszoljanak! Addics [addig is] mi ezeket is le nem szállíthatjuk, míg egy sereget le nem vágunk benne. Az vezérpasához⁶⁴ is követeket küldtek volt, hogy az török mellé állnak, de az török nem fogadta őket meg, és nekünk megjelentötte. Sőt arra ajánlotta magát, hogy ha akarjuk reájok küld, és levágatja őket. Azt kell benne nézniünk, hogy azok is körösztények és magyarok, hanem mindenképen azon kell lönnünk, hogy az végházakba tegyük az javát, az rosszát elűzzük. Nem árt megijeszteni az Csarlóközieket,⁶⁵ ha vesztegségben nem lesznek. Isten tartsa meg Kegyelmed! Datum ex Castro Újvár 14 Octobr[is] 1606 Ste[pha]nus Ilieshazi

⁶² Bucsí Benedek hajdúkapitány, Bocskai dunántúli csapatainak egyik parancsnoka, később Bethlen Gábor idején is szolgált.

⁶³ Csallóközbe

⁶⁴ Kádizáde Ali budai pasa. Erről bővebben ld.: Papp Sándor: Hajdúk és törökök a tizenötéves háború végén. (kézirat, Nyakas Miklós gondozásában megjelenés alatt)

⁶⁵ Csallóközieket

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 20.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 107.

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az Kegyelmed levelét megértöttem, mind én, mind az én kollegáim, azonképpen az Herczeg urunkét is. Nekünk úgy tetszik, hogy az igaz útból és az igaz végezésből, mi ki nem mehetünk! Az pedig az volt, hogy mind az három részről egybegyűljünk, és az békesség úgy végeződjék el. És, ha az török valami oly méltatlan dolgot kívánna, ki Magyarországnak romlására volna, tehát úgy ellenségi legyünk az törököknek. De minthogy még nem jutottunk arra, háló előtt nem jó halat fogni! Azért, az mint immár egyszer végeztünk, és azon alkodtunk meg Pogrányi⁶⁶ uram által, Kegyelmeteket, hogy mind az három részről magán szálljunk, és mi az két császár között, mint egy közbejárók legyünk. Az szín alatt, hogy inkább ~~magyar Országott~~ és az békességet jobb móddal elvégezhezzük, és hazánknak is használhassunk. Azért immár, ezen az úton maradjunk meg! Az napját hagyja meg Kegyelmetek, mely nap és mely helyen gyűljünk össze, és ne adjunk, magunk veszedelemére, valami rablásra okot, mert sem az török, sem az hajdú vissza nem megyen. Ki miatt, ki nem látja, hogy minden felbomol, és csak Magyarország romolt el vele. Értjük azt is az hírt, kit Kegyelmetek ír, hogy az töröknek most nagy hada volna az Perzsával.⁶⁷ Bizony dolog az szintén, most árthatnának nekik, de innen, Magyarországból, nem lehet az meg, mert elpusztult az ország, hanem Olaszországból és onnan, az ép országokból lehetne az tengeren megindítani őket. Azt az contributiot [hozzájárulást], az mit az hadra akarnak adni, Pápa es az több országok, jobb, hogy ott fordítsák az törökök ellen, az ő hazájokban, hogy sem ideadják! Könnyeben is férnek onnan az Törökország, hogy nem innen. Az mi lehet, ilyen szegény, nyomorult országtul, mi is adjunk oda nekik, csak legyen az ő hazájukban az had, nem az mienkbe! Mi addics [addig is] oltalmazzuk az keresztyénséget. Elvesztők szép országunkat és ím, végre az maradékából is ki akarnak vala bírni! Elég azért immár eddics [eddig is], szállítsuk le az hadakat, igaz ideje, mert az két tar között félő, hogy az hajas elvész! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Érsekújvár 20. Octobr[is] 1606.

Pogrányi ura[m] által az mint végeztünk, ahhoz tartjuk magunkat S[epha]tnus Ilieshazi Az uraknak, mind fejenként, szolgálatunkat ajánljuk mi is, mindjárt. Ím Herczeg

⁶⁶ Pogrányi Benedek dunáninneni alkapitány

⁶⁷ 1603-tól ismét háború volt Perzsia és az Oszmán Birodalom között

urunknak,⁶⁸ Őfelsége Bocskai⁶⁹ uram egy levelet írt, Kegyelmed kérem, hogy Kegyelmed Küldje meg.

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 21.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 109.

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az mi emberünk megjöve az budai pasátul. Megértöttük, hogy az jövő hétfőre hagyták az szömbe való lételt⁷⁰ az törökök, azért mi is arra hagytuk, és végeztük. Annak okáért, ha Isten engedi hétfőn estére mi az Dunán innen az Zsitvatorokhoz⁷¹ szállunk. Az törökök túl, Tata felől, Almás⁷² ellenébe szállnak, így mi, mint egy közbejárók leszünk. Ott szömbe is legyünk egymással, és az mi jobb az Magyarországnak megmaradására, azt cselekedjük, és végezzünk. Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Érsekújvár 21 Octobr[is] 1606. Henkel Lázár⁷³ uramnak írtam egy levelet. Kegyelmedet kérem, hogy küldje fel Bécsbe, mert siető dolog! Ste[pha]nus Ilieshazi

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 25.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 111.

Az budai pasát ma ide várjuk ebédre⁷⁴ hozzánk, az mint Kegyelmednek megírtuk. Azon leszünk, hogy az elkezdött dolog elől menjen. Én itt, az én betegségem⁷⁵ miatt, az sátor alatt, meg nem alhatom, mert immár is megnehezödtem itt. Ha pedig kimegyek közülök, talán nem leszen jó. Kérem azért Kegyelmedet, szóljon Kegyelmed Molard⁷⁶ uramnak, küldjön egy hajót énnekem ide alá, az kin ház volna és az kibe kemence volna. Ő kegyelmének megszolgálok, és ismét visszaadom, mihelyen innen elmegyünk, hogy lehetnék itt én is az tractatuson.⁷⁷ Mert

⁶⁸ Mátyás főherceg

⁶⁹ Bocskai István, erdélyi fejedelem (1605-1606)

⁷⁰ Találkozást

⁷¹ A Zsitva-folyó Dunába ömlése, Komáromtól 16 km-re, keletre.

⁷² Ma Dunaalmás

⁷³ Henkel Lázár bécsi kereskedő, a császári Udvar egyik legnagyobb hitelezője, aki a Fuggerek helyét átvette a magyar rézbányászokban és kereskedelemében. Illésházy korábban – Szentgyörgy és Bazin ügyében – komoly ellentétbe került vele.

⁷⁴ Ez az ebéd nyitotta meg a béketárgyalásokat, mely után az erdélyi és török követek együtt mentek át a tárgyalások helyszínére. Id.: Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 10.

⁷⁵ Illésházy Istvánt súlyos köszvény gyötörte.

⁷⁶ Id.: 216. lábjegyzet

⁷⁷ Tárgyaláson

egyébkint meg nem állhatom ezt az hideget az sátor alatt. Az fáradtságot Kegyelmednek is megszolgálom. Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Castris ad Sithua Torok positis 25. Octobr[is] 1606 S[tephanus] Ilieshazi

Az erdélyi követek levele Thurzó Györgynek, 1606. október 26.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 113.

Spectabilis ac magnifice domine et amice observandissime. Pramissa et servitorem nostos commendationem. Ez este tudtára adtuk Kegyelmeteknek, hogy az pasához Nyári uram⁷⁸ és Czobor uram⁷⁹ elment. Megjövénnek ismét, felötte igen panaszkodott, hogy az utolsó levelére választ nem adott Kegyelmetek. Mind az török császárnak s mind magának nagy gyalázatnak tartja, és semmiképpen nem akart idejönni. Végére azért, Nyári uram persuasiójából [meggyőzéséből], idejött Neszmierhöz.⁸⁰ Izentem vala Peffer Lukács uramtól⁸¹ Kegyelmeteknek, hogy Kegyelmetek is, nagy két sajkával, ideküldött volna régnél hozzájok, hogy végeztünk volna az szömbe lételről.⁸² Nem megérdemelt gyalázatnak tartják azért, hogy csak választ sem töttek levelekre. Szükség azért, hogy Kegyelmed mindeneket hátrahagyjon az derék dologra nézván, az békeségnek elvégezésére, hogy ez apró akadékok, derék akadékot ne hozzon magával. Minthogy azért immár idejött az török, küldjön Kegyelmetek követeket ide, kezdjünk hozzá az tractalashoz,⁸³ mert így Vége nem leszen, ha hozzá nem kezdünk! És félő, hogy valami gonosz ne következék belőle! Választ várunk Kegyelmetektől. Isten tartsa meg Kegyelmeteket! Datum ex Castris ad Sytthua Torok Positis 26. Octobr[is]. 1606. Ilieshazi Istvan, Paulus Niari⁸⁴, Mihael Czobor⁸⁵, Geor[gius] Hoffman⁸⁶

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. november 7.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 113.

⁷⁸ Nyáry Pál (1150-1607), korábban volt Eger kapitánya is, amit a zsoldosok nyomására feladott. Az erdélyi követség tagja, ekkor Bocskai István főudvarmestere.

⁷⁹ Czobor Mihály (1570 körül - 1616) az erdélyi követség tagja, tanácsúr.

⁸⁰ Ma Neszmély

⁸¹ Pfeffer Lukács: Zólyom parancsnoka

⁸² Tárgyalás

⁸³ Tárgyaláshoz

⁸⁴ Nyári Pál

⁸⁵ Czobor Mihály

⁸⁶ Hofmann György: Bocskai István tanácsosa; a szepesi kamara igazgatója

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az törökök azt beszélék énnekem, hogy az német vitézlő nép pártot ütött volna, és nem akarna szolgálni, de az ő népek is, ma feltámadott volt itt az pasára, nem akarnak maradni. Ím mégis mely nehezen végez az békességről az ördöggel béllet álnok nemzetség! Holnap jüjjön Kegyelmetek idején ki, hogy immár menekdjünk meg egyszer tőlök. Írnak Trencsin vármegyéből, hogy mindenütt szabadon düljék őket, az én jószágomat is. Nem várnak az viceispántul [alispántól], sem semmi rendeltől. Írtak Kegyelmeteknek is, én megküldtem Kegyelmednek. Az tegnapi erőltetés engem ismét meg bontott. Kérem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed az doctort küldje ismét mindjárást hozzám, mert szükségem vagyon reá. Írtam az hajdúknak Trencsin vármegyébe⁸⁷ elég kemény levelet, hamit⁸⁸ fogna rajtok! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Castris ad Sithua Tő positis 7 9br [novembris] 1606. S[tephanus] Ilieshazi

Nyári Pál levele Thurzó Györgynek, 1606. november 8.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 117.

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Salutem servitiorissime addictissime paratissime commendationem. Az Úristentől Kegyelmednek minden kívánta jókat, jó egészséges, hosszú életet kívánok adatni! Az Kegyelmed levelét énnekem, ez éjjel, úgy mint négy órakor hozák meg, az melyet megértettem. Tegnap estefelé is általküldött vala, ide hozzánk, az basa Amhat agát. Kéret erősen, hogy Kegyelmeteknek megírjuk, hogy Kegyelmetek ne késsék, hanem alájöjjön! Azért Kegyelmedet kértem felettébb igen, Kegyelmed szóljon az uraknak, jöjjenek alá, ne mulatnák az napot hiába el. Látja Kegyelmed, minémő állhatatlan és rövid az üdő, nehéz itt mind az két félnek várakoznunk. Egy órában hirtelen oly gonosz üdő támadhat, hogy kit itt, az mezőben meg nem fogunk állhatni. El kell oszlanunk, de eddig való végezésünk mind semmiben múlik. Concludálnánk [végeznénk] immár minden dolgot, ne praetermittálnók [adnánk fel] az occassiot [alkalmat], ne oszlanánk héjában el, immár az ennyi sok költségünk, fáradságunk rajta lenne. Isten éltesse Kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben! Datum ex Castris ad Sittuato Positis 8 Novembr[is] 1606. P.S. Virradtának előtte, nehezen adhattuk az basának tudására, mert itt fölötte nagy szélvész vagyon. Úgyannyira, hogy immár egy sajkat merétettek, az sátorinkat is csak nem mind fölforgatja. Paulus Niary

⁸⁷ Trencsén vármegyébe

⁸⁸ Hátha valamit

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, dátum nélkül

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 119.

Szolgalatom után ne gondolkodjék Kegyelmetek másképpen, nisi sinnerec de nobis et [de hogy rólunk, és]! Én ezeket arra sem keresem, sem itt nem bocsáthatám, hogy az palatinus dolgát abban hagyják, az mint itt csináltuk vala. Bécsben más képen kívánják, az országnak nyilván való romlására. Nem értik, nagy nehezen vettem arra őket, mint hogy publicum bonum totiens regni [a közjó érdekében], az Kegyelmetek opinióját [véleményét] is bevegyék. Be is veszik immár. Azért Kegyelmetek pro bono publico [a közjóért] ne röstelljen idejünni, könnyő⁸⁹ még ezt fölbonítani, ha Kegyelmetek, ha nem akarunk egyaránt az békességet. S[tephanus] Ilieshazy

Ismeretlen író levele, címzés és dátum nélkül

Eredetije: Ismeretlen író levele, címzés és dátum nélkül. Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 121.

Az pasa Cséki Miklós által azt izente, hogy nincs oly vígház az hatalmas császár⁹⁰ birtokában, melyet, ha Bocskai király⁹¹ kíván, hogy meg nem adná neki. Ez ideig való jámbor szolgálatját és hűvességét tekinté az magyarságnak és Bocskai királynak, melyet még elromlásával, az Esztergam⁹² visszanyerésével is megmutathatunk az környező országoknak. A hatalmas császárnak a magyar nemzettel való ebbéli jótéte példa leszen arra, hogy örökké ez jelül leszen, hogy háládatlan nem volt az császár a magyaroknak, és inkább kapnak minden nemzetek az császárral való szövetségen és confederatió[n] [szövetségen]. Minthogy immár az Dunán túl valók is összeegyesített⁹³ velők, hogy inkább az egyességben megtartóztassanak és csendességben maradhassanak. Lehessen refugiomok [védelmük] károkat is elfelejthessék, adja vissza az hatalmas császár Kanizsát! És így az túlsó magyarok is igyesbek, erősbec lesznek az hatalmas császárhoz való hívségben. Az jövőendőbeli magyaroknak nagyobb Buzgósága affectioia [hajlama] [lesz Z. G.] a hatalmas császárhoz.

⁸⁹ Könnyű

⁹⁰ I. Ahmed szultán (1603-1617)

⁹¹ A Porta 1605 novemberétől Bocskait következetesen királynak címezte

⁹² Esztergom

⁹³ Összeegyesített

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. november 11.

Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 123.

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Ez rút zekés üdőbe itt, az sátor alatt, az fejem is megkezdött bontakozni, nem csak az lábam. Azért ma Isten akaratából Újvárba megyek, ott vagy két nap megnyugszom, azután oda, Komáromba megyek az urakhoz. Írtunk ma Kegyelmeteknek az maradék dologról is, minthogy immár el vagyon az békeség végezve, nem gondolnám, hogy az hajdúk meg mernék Kegyelmedet bántani. Ha szükség, én is adok levelet rájuk. Holnap az vendégség leszen, hétfőn estére, vagy kedden igen reggel én is ott leszek Komáromban, ha Isten engedi. Onnan igyenesen az pöstyéni⁹⁴ hej vízben⁹⁵ megyek. Vagyon ott Trencsin vármegyében⁹⁶ száz lovasom, hópinzen az. Elkísírtetöm Kegyelmedet azokkal, ha kegyelmed jó akaratja. Noha ezek is az én jószágomon vannak, és meghagyta az Fejedelem is, hogy az én jószágomra ne szálljanak, de azért ugyan mégis reászállottak. Váradot megkellőne adni neki, az transactio [egyezség] szerint. Minél hamarabb lehetne, hogy szakadhatna vége ez útálatos istentelenségnek es pusztításnak! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Castris ad Sithua Tő positis 11 9br [novembris] 1606. S[tephanus] Ilieshazi

A béke létrejötté

A fenti leveleket két szempontból vesszük vizsgálat alá, melyek közül az első, hogy összevetjük, az Illésházy Istvánnak tulajdonított tárgyalási naplóval, melyet 1980-ban adott közre Gustav Bayerle,⁹⁷ valamint Ali budai pasa magyar nyelvű levelezésével.⁹⁸ A másik vizsgálati szempont, hogy kiválogatjuk azokat a probléma köröket, amelyekről a levelek szólnak.

Az első vizsgálati szempont azért is különösen fontos, mert az eddig ismert forrásokban tapasztalható réseket, kitűnően betömik Illésházy ezen levelei. A tárgyalási

⁹⁴ Pöstyén, ma Piestany, Szlovákia

⁹⁵ Hévízben

⁹⁶ Trencsén vármegyében

⁹⁷ Bayerle, Gustav: The compromise at Zsitvatorok. In: Archivum Ottomanicum VI. (1980) pp. 5-53. (Továbbiakban: Bayerle, G.: The compromise i. m.)

⁹⁸ Bayerle, Gustav: The hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. (Továbbiakban: Bayerle, G.: hungarian letters i. m.)

naplóban, sok esetben csak utal a szerző a levelekre,⁹⁹ melyek tartalmát eddig csak ezekből az utalásokból ismerhettük.

A napló kezdő soraiban, a következőket olvashatjuk: „Az törökkel való frigy tartkálásának [tárgyalásának] elvégezéséért, kik mint egy mediátorok [közvetítők] legyünk az német császár és török császár között, gyűltünk Újvárat¹⁰⁰ össze, és ott várakozván míg az török följebb jött és az németek alább.

Az míg Újvárat voltunk is csak arról volt inkább az két császár követe között az vetekedés, hogy mikor és micsoda helyen gyűljenek össze. Írásunk és követünk által nagy nehezen arra bírtuk őket, hogy az pasa Esztergomon fölül három mérföldön jűjön, és túl szálljon a Dunának.”¹⁰¹ Ez a néhány sor magyarázza azt, hogy miért kezdődik a béketárgyaláshoz köthető levelezés, már jóval a tárgyalások megkezdése előtt. Ugyanakkor arra is magyarázatot ad, hogy Illésházy és társai miért írtak Thurzónak – hol kérlelő, hol szemrehányó stílusban – annyi levelet, amiben arra kérik, hogy kezdjék el végre a tárgyalásokat. Például, Nyári Pál és társainak levele október 7-én a következőket tartalmazza: „Azért Isten segítségével Kegyelmetek holnap eljőjön, és menjen össze az pasával!”¹⁰² Illésházy István egy héttel később, pedig így fogalmaz: „Nem köllőne immár halasztani az törökkel való békességet elvégezni”¹⁰³ Ali pasa, már jóval korábban is jelezte, hogy a császári követek lépjenek, ha valóban komoly a szándékuk, „mert én igazán mondom, hogy tovább immár az hadat meg nem tartóztathatjuk... Igaz elég lött az sok írogatásban s levelezésben, előbb előbb való halogatásban, s több immár nem lehet.”¹⁰⁴ A budai pasa Bocskainak is jelezte, hogy nincs ínyére a késlekedés, és jó lenne végre tárgyalóasztalhoz ülni, hiszen már régen eltelt a tárgyalások kezdésének kitűzött időpontja.¹⁰⁵

Illésházy István október 11-én írt arról, hogy 1000 lovassal indulnak el, és a megbeszélrt helyen szállnak meg a Duna partján, a tárgyalás helyéhez közel.¹⁰⁶ A napló tanúsága szerint, ezzel egy három hetes küzdelmet sikerült lezárni, s elérték azt, hogy megindulhassanak a tárgyalások.¹⁰⁷ Tíz nappal később kapott levelet Ali pasától, amiben a

⁹⁹ Pl.: Bayerle, G.: The compromise i. m. pp. 36-37.

¹⁰⁰ Érsekújvár, ma Nové Zámky, Szlovákia

¹⁰¹ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 28.

¹⁰² Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 101.; ld.: p. 36

¹⁰³ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 105.; ld.: p. 38.

¹⁰⁴ Bayerle, G.: hungarian letters i. m. pp. 69.; 70.

¹⁰⁵ Bayerle, G.: hungarian letters i. m. p. 71.

¹⁰⁶ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 103.; ld.: p. 37.

¹⁰⁷ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 28.

pasa komolyan kétségbe vonta a németek tárgyalási szándékát, de biztosította az erdélyi követség vezetőjét, hogy ő kész a tárgyalásra.¹⁰⁸ A napló feljegyzései szerint, még három napot kellett várni arra, hogy a közvetítők elfoglalják szállásukat, s csak ezután érkeztek meg a birodalmak követei.¹⁰⁹ Eddigre már Mátyás főherceg és Illésházy egyeztették álláspontjaikat Bécsben, így elvben megindulhattak volna a tárgyalások,¹¹⁰ ám a két delegáció makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy nem hajlandó a másik táborában tárgyalni.¹¹¹

Az előkészületek közben folyamatos gondot jelentettek a tatár és hajdú csapatok, melyek nem akarták, hogy létrejöjjön a béke. Tatár betörések is történtek, illetve Illésházy több levelében tájékoztatta Thurzót, hogy a hajdúk a Csallóközt is veszélyeztették, s javasolta a probléma mielőbbi orvoslását. Tudósított arról is, hogy a törökkel is felvették a kapcsolatot, s azt ajánlotta, hogy hajtsák végre minél hamarabb a bécsi béke rájuk vonatkozó pontjait, valamint ha kell, fegyverrel lépjenek fel ellenük.¹¹² Érdekes szakasz továbbá a későbbi nádor október 11-i levelében a következő: *„Egy bizonyos embert küldjön által Kegyelmetek, kinek híre se legyen, az ki által izenhessünk Kegyelmeteknek!”*¹¹³ Ez azért lehetett fontos, mert így – a török tudtán kívül – is tudták tartani a kapcsolatot, ami a nagyobb érdekérvényesítő képesség szempontjából elengedhetetlen volt. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Illésházy ekkor már feltétlen tisztában volt azzal, hogy ő a legesélyesebb várományosa a nádori címnek, vagyis igyekezett – saját érdekeit tekintve is – minél előnyösebb pozíciót elérni Magyarországnak a tárgyalásokon. Erre lehet következtetni az alábbi idézetből is: *„ha az török valami oly méltatlan dolgot kívánna, ki Magyarországnak romlására volna, tehát úgy ellenségi legyünk az törököknek.”*¹¹⁴ Ugyanakkor arra is sokszor figyelmeztetett még, hogy el kéne kezdeni végre a tárgyalást.

Végül az utolsó akadályt az hátráltatta el a tárgyalások útjából, hogy *„török követe visszajüvén, és hozzánk betérvén mondák azt, hogy ha mi härman hütünkre arra felelünk, hogy az pasának bántása nem lészen az németektől, hogy ők reá veszik az pasát, hogy, ők az hatalmas császár reputatiójával [hírnevével] nem gondolván, feljűjön az német urakhoz. Mi tudván, hogy az németektől semmi csalárdság rájuk nem lészen, hitünkre feleltünk, hogy*

¹⁰⁸ Történelmi Tár 1878. p. 859.

¹⁰⁹ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 29.

¹¹⁰ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 8.

¹¹¹ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 29.

¹¹² Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 105.; ld.: p. 38.

¹¹³ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 103.; ld.: p. 37.

¹¹⁴ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 107.; ld.: p. 39.

békességes jövése, járása léssen. Így bírta reá magát az pasa, hogy feljűjön hozzájok az német urakhoz.”¹¹⁵ Erről az október 25-i levelében a következőket írta Thurzónak Illésházy: „Az budai pasát ma ide várjuk ebédre hozzánk, az mint Kegyelmednek megírtuk. Azon leszünk, hogy az elkezdött dolog elől menjen”¹¹⁶

A szűk kéthétig tartó tárgyalássorozatot ez az ebéd nyitotta meg, mely során az erdélyi követek, „az mint lehet, szeretettel gazdálkodtunk. Ebéd után, egy sajkában vele ülven, mi is elmentünk velek együtt az német urakhoz.”¹¹⁷ Az első tárgyalási szakaszban – török javaslatra – áttekintették azokat a pontokat, amelyekről már az előtárgyalások során megegyezésre jutottak. Ugyanakkor – Nehring szerint – megütközést keltett a császári követekben az erdélyi követség azon megnyilvánulása,¹¹⁸ hogy „ülven... másfelől az pasa, Habil efendivel és háta megött több fő törökökkel, mi is azon renden az pasával.”¹¹⁹ Ezeket a napló a következőkben sorolja fel: „mindenik fél, az ő földén, ha akar, erősséget csinálhasson. A török császár az német császárt apjának, és amazt fiának fogadja. Az császári titulist (titulust) az német császárnak, minthogy az, megadja. Esztendőnként egymásnak tisztességes ajándékot küldjenek. Csaták és várak vétele egyfelől se legyenek. Ha az kereskedésnek lenni kell, az áros népek útilevelekkel járjanak. Ha mi egyeneltenség esik, avagy egyfelől vagy másfelől, legyen egy bizonyos úr mindkétfelől rendeltetvén, az ki megértvén az dolgot, az igazság szerint eligazítsa köztök. Az békességben az német császárnak és hozzá valóknak birtoka befoglaltassanak, az török császár részirül is az tatárok.”¹²⁰ Azt nem sikerült elérnie a török tárgyaló félnek, hogy a spanyol királyra is kötelező legyen a béke, csupán annyit, hogy kérjék fel a ratifikációra. III. Fülöp később nem volt hajlandó elfogadni a békét, és a tárgyalások során is többször nehezítette a helyzetet azzal, hogy bízta a háború folytatására Rudolfot.

A következő pontoktól kezdve azonban óriási viták kerekedtek, melyek során mind a két fél azzal vádolta a másikat, hogy el akarja sabotálni a tárgyalásokat a méltatlan kéréseivel, illetve kölcsönösen fenyegetőztek a háború folytatásával. Mik voltak azok a pontok – amiket a békeokmány is csak részben rendezett – amin ilyen heves csata alakult ki?

Az első ilyen kérdés az adó, vagy – ahogy a Habsburg fél nevezte – az ajándék kérdése volt. Arról már megállapodtak korábban, hogy a császáriak 200.000 aranyat fizetnek a Portának, aminek elvitelére már ki is szemelték Christoph von Teufelt, aki már korábban is

¹¹⁵ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 29.

¹¹⁶ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 111.; ld.: p. 40.

¹¹⁷ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 29.

¹¹⁸ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 11.

¹¹⁹ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 30.

¹²⁰ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 30.; Nehring K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 11.

volt követ Isztambulban.¹²¹ A nézetkülönbség azon alakult ki, hogy a török követelés szerint: „*most beküldvén az 200.000 forintot, három esztendeig, bár semmit ne adjanak. Hanem eltelvén az három esztendő, akkor végezzenek róla, minden esztendőben mennyit adjanak.*”¹²² Ezzel szemben a Molart által vezetett delegáció, „*semel pro semper [egyszer, s mindenkorra]*”¹²³ akarta rendezni ezzel az összeggel az ajándék kérdését, vagyis utolsóként kívánta azt beküldeni. Ezen a kérdésen még több fordulón keresztül vitatkoztak, mely során több érv született pro és kontra. A háború eseményeit vizsgálva, azért érdekesnek tűnik számunkra a következő argumentum: „*héába hadakozott volna tizennégy esztendőül fogva az római császár.*”¹²⁴ Véleményünk szerint, ez nem egyéb, mint ügyes tárgyalási fogás, hiszen a háború végeredménye inkább az oszmán fél számára volt kedvező,¹²⁵ vagyis ők tárgyalhattak volna a győztes pozíciójából, míg a német követek itt úgy érvelnek, mintha legalábbis komoly sikereket értek volna el. Bizakodásuk okát az adhatta, hogy komoly támogatásra számítottak a háború esetleges folytatása esetén.¹²⁶ Október 20-án írt levelében az erdélyi követség feje szinte könyörög Thurzónak, hogy ne Magyarországon indítsanak újabb háborút, hiszen: „*Mi addics [addig is] oltalmazzuk az keresztyénséget. Elvesztők szép országunkat és im, végre az maradékából is ki akarnak vala bírni! Elég azért immár eddics [eddig is], szállítsuk le az hadakat, igaz ideje, mert az két tar között félő, hogy az hajas elvész!*”¹²⁷

A német követek azt akarták elérni, az ajándék ügyében, hogy: „*mind a kétfelől, mind a két császárnak legyen szabadsága, egymásnak ki mit küld.*”¹²⁸ Az október 30-i tárgyalás során a budai pasa a következő javaslattal állt elő a fenti kérdésben: „*Vagy az, hogy az megígért kétszázezer forintot elsőbe megadják, és három esztendeig többet ne adjanak. Avagy az kétszázezer forintot adják meg, az frigy öt esztendeig legyen, és ha akarják, akkoron újonnan végezzenek. Avagy ha ezeknek egyike sem tetszik, legyen hét esztendeig az békesség, az kétszázezer forintot adják meg, három esztendő elmúlván, követet küldjenek be az német császár az török császárhoz, de szabad legyen vele, ami ajándékot küld. Azonképpen az török császár is tartozik követet és ajándékot, amit akar küldeni, azaz a követ és ajándék egymásnak való küldésre köteles legyen a két császár, de azon szabad akaratjok legyen, az mit egymásnak akarnak küldeni.*”¹²⁹

¹²¹ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. pp. 10-11.

¹²² Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 30.

¹²³ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 32.

¹²⁴ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 30.

¹²⁵ G. Etényi N. – Horn I. – Szabó P.: Koronás i. m. p. 217.

¹²⁶ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 31.

¹²⁷ Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 20.

¹²⁸ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 30.

¹²⁹ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 31.

Érdekes, hogy a közvetítők október 26-án olyan levéllel fordultak a császári követekhez, melyben kérték, hogy ne adják fel a tárgyalásos megoldás lehetőségét, és nagyobb kompromisszumkészséget kértek tőlük, hogy „*ez apró akadékok, derék akadékok ne hozzon magával!*”¹³⁰ Végül az adó kérdésében nem született megoldás, sőt a császári követek igyekeztek lealkudni is, ám ezt a török nem engedte.¹³¹ A megoldást az hozta, hogy a béke szövegének fordításai nem egyeztek meg ezen a ponton. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 11. cikkely abban a változatban, amit a magyar rendek, Erdély és a császár is megkapott, úgy rendelkezett, hogy „egyszer s mindenkorra” rendezik az ajándékot, míg a török szövegből kimaradt ez a kifejezés.¹³²

Október 31-én megindult arról is a disputa, hogy milyen hosszú időre kössék a békét. Bár Ali hármaskör javaslatában erről is volt szó, a császári követek igyekeztek minél hosszabb időre kitolni a békességet.¹³³ A békeszerződés szerint, 20 esztendőre egyeztek meg, amit később több alkalommal is meghosszabbítottak.¹³⁴

Az adó kérdéséhez hasonló kardinális kérdéssé vált Kanizsa és néhány kisebb vár kérdése. A reformáció napján vetődött fel először a dunántúli nemesek részéről, hogy „*kívánák az pasátul publice [nyilvánosan], hogy ha azt akarja, hogy az békesség meglegyen, tehát Kanizsát megadják, mert valamig [valameddig] abban török lészen, mindaddig is az föld békével nem lehet!*”¹³⁵ Természetesen a török erről hallani sem akart, sőt előállt a saját kívánságával, hogy „*Fileket, Szécsényt, Nógrádot, Palánkot, Vácot és Visegrádot megadják neki!*”¹³⁶

Kanizsa kérdésében az erdélyi követség is Mátyás követi mellé állt, s november 1-jén – miután fogadta Pogrányi Benedeket és Dóczy Andrást, akikkel szintén a dunántúli vár ügyében tárgyalt – Hofmann Györgyöt és Czobor Mihályt elküldte a török táborba, hogy igyekezzenek meggyőzni a pasát. A leendő nádor ezzel a lépésével azonban elszámította magát, és igencsak felingerelte az oszmán követet, aki leszögezte, hogy nincs felhatalmazása sem neki, sem Kujudzsu Murád szerdárnak várak átadására. Illésházynak meg kellett értenie, hogy a török a fejével játszana, így nem engedhet.¹³⁷

¹³⁰ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 113.; ld.: p. 41.

¹³¹ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 32.

¹³² Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 14.

¹³³ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 32.

¹³⁴ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 36.

¹³⁵ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 32.

¹³⁶ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 33.

¹³⁷ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 33.

November 2-án tovább folyt a vita a várak kérdésében, mely során a keresztyén követek azzal érveltek, hogy a török által kért várak nem is német kézen vannak, így azt a magyaroktól kéne elvenni, amit Rudolf nem tehet meg, mert eskü köti. November 3-án ismét nyomást gyakorolt az erdélyi követség a pasára, hogy mondjon le a várak követelésétől, melyet – a török ünnep miatt – ismét külön követségen keresztül üzentek meg neki. Erre ő úgy válaszolt, hogy Bocskainak meg is hagyná, de mivel nem ő lesz az egész ország ura, ezért nem hagyhatja.¹³⁸ Papp Sándor szerint, elképzelhető, hogy Ali pasában csak ekkor tudatosult az, hogy Bocskai lemondott a megszerzett területek egy jó részéről.¹³⁹

A kialakult patthelyzet odáig jutott, hogy a császári követek nem voltak hajlandók tovább folytatni a tárgyalást addig, amíg meg nem kapják Kanizsát. Az Fejedelemség megbízottainak ismét komoly erőfeszítésébe került az, hogy újra tárgyalóasztalhoz ültesse a két birodalom tárgyalóit. A helyzet kétes állapotát mutatja be Nyári Pál levele, melyben a következőket írta: *„Azért Kegyelmedet kértem felettébb igen, Kegyelmed szóljon az uraknak, jöjjenek alá, ne mulatnák az napot hiába el! Látja Kegyelmed, minémő állhatatlan és rövid az üdő, nehéz itt mind az két félnek várakoznunk. Egy órában hirtelen oly gonosz üdő támadhat, hogy kit itt, az mezőben meg nem fogunk állhatni. El kell oszlanunk, de eddig való végezésünk mind semmiben múlik. Concludálnánk [végeznénk] immár minden dolgot, ne praetermittálnók [adnánk fel] az occassiot [alkalmat], ne oszlanánk héjában el, immár az ennyi sok költségünk, fáradságunk rajta lenne.”*¹⁴⁰

Az áttörést azonban nem a tárgyaló asztal melletti események hozták el, hanem, amint a napló és Illésházy levele is tanúsítja, *„az törökök is reátámadtak volt az pasára, szidalmazták erősen, hogy az szép szónak hívnén, az haddal sem mívelt semmit, az békességet sem vitte véghez. Akarták az sátort az nyakában vonni és mentest menni. Volt az pasa nagy búsulásban. Minékiünk izené Mehmet tihája és Amhat agátul, mindazokról panaszolkodván. Izente azt is, hogy csak véghez menjen már az békesség. Ő az több várakot elhagyja, csak legyen immár az egy Vác és Visegrád az alsó vár, avagy, ha az sem lehetne ottan, azokat is elhagyja, csak vonják el, ne legyen az Dunán fel s alájáró törököknek bántások. Kanizsát pedig, annyi feje [nincs], hogy megadhassa.”*¹⁴¹ Illésházy István azonnal üzent a császári táborba, hogy elérkezett a megegyezés lehetősége, és ennek feltételeiről is tudósította a Habsburg követeket. Leírta azt is, kertelés nélkül, hogy Bécs nem feltétlenül a magyarság

¹³⁸ Bayerle, G.: The compromise i. m. pp. 33-34.

¹³⁹ Papp S.: Das letzte Jahr i.m. p. 259.

¹⁴⁰ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 117.; ld.: p. 42.

¹⁴¹ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 36.

javát akarja. Kérte Thurzót, hogy értse meg „*nagy nehezen vettem arra őket, mint hogy publicum bonum totiens regni [a közjó érdekében], az Kegyelmetek opinióját [véleményét] is bevegység. Be is veszik immár. Azért Kegyelmetek pro bono publico [a közjóért] ne röstelljen idejönni...*”¹⁴²

Miután mind a két fél tudomásul vette, hogy le kell mondania a várakról, amennyiben valóban békét akarnak kötni, november 10-én megállapodtak a béke pontjairól. Illésházy István egy érdekes párhuzammal zárja a tárgyalásról szóló naplót: „*Ez is Isten akarata, hogy ma szakadjon vége. Ma egy esztendeje, hogy az pesti mezőn adák Bocskai őfelségének az koronát.*”¹⁴³ Másnapi levelében már arról tudósítja Thurzót, hogy – ha szükségesnek érzi – ad mellé kíséretet, s miután hazament, elmegy egy fürdő kúrára Pöstyénbe. Felhívta a figyelmet arra is, hogy lépéseket kéne tenni a bécsi béke végrehajtására is.¹⁴⁴ Erre 1606. november 22-én sor is került.¹⁴⁵

A béke – a fenti kiemelt pontokon kívül – rögzítette még a magyar nemesség adómentességét török területen is. Lehetőséget biztosított továbbá, hogy a vitás kérdéseket – követek által – a ratifikáció során újból fel lehessen vetni tárgyalásokra.¹⁴⁶

A levelek egy másik elemzési szempontja, ha témák szerint válogatjuk őket. Fentebb már kiemeltük azokat a részeket, amik közvetlen a tárgyalások tárgyához kapcsolódtak. A levelek kevésbé hivatalos részéből azonban megismerhetünk néhány fontos külső körülményt, amik szintén hozzájárulhattak ahhoz, hogy a béke ilyen gyorsan létrejöjjön. Az egyik ilyen körülmény Illésházy István köszvénye volt, mely egyrészt idős korával, másrészt a kor viszonyaival járt. Ugyanakkor a levelekben több utalás is található erre. Október 25-i levelében a következőket írta későbbi utódának: „*Kérem azért Kegyelmedet, szóljon Kegyelmed Molard¹⁴⁷ uramnak, küldjön egy hajót énnekem ide alá, az kin ház volna és az kibe kemence volna. Ő kegyelmének megszolgálom, és ismét visszaadom, mihelyen innen elmegyünk, hogy lehetnék itt én is az tractatuson [tárgyaláson]. Mert egyébként meg nem állhatom ezt az hideget az sátor alatt.*”¹⁴⁸ Ugyancsak betegségének enyhítésére kért segítséget november 7-i levelében, a következőképpen: „*Kegyelmednek. Az tegnapi erőltetés engem*

¹⁴² Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 119.; ld.: pp. 42-43.

¹⁴³ Bayerle, G.: The compromise i. m. p. 37.

¹⁴⁴ Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. november 11. Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 123.; ld.: p. 43.

¹⁴⁵ EOE V. p. 318.

¹⁴⁶ G. Etényi N. – Horn I. – Szabó P.: Koronás i. m. p. 218-219.; Magyar Történeti Szöveggyűjtemény II/1. 1526–1790. Szerkesztette: Sinkovics István, Budapest, 1968. pp. 368-371.

¹⁴⁷ Id.: 216. lábjegyzet

¹⁴⁸ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 111.; ld.: p. 40.

ismét meg bontott. Kérem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed az doctort küldje ismét mindjárt hozzám, mert szükségem vagyom reá.”¹⁴⁹ Ugyancsak köszvénye miatt írta a következőt: „Onnan igyenesen az pöstyéni¹⁵⁰ hej vízben¹⁵¹ megyek.”¹⁵²

Szintén Illésházyhoz köthető a következő szempont is, amikor azt próbáljuk keresni a levelekben, hogy miért igyekezett létrehozni a békét? Azon kívül – ami a személyiségéből következett – hogy saját leendő uralmi területét igyekezett minél hamarabb biztosítani, nem vitatható el tőle az sem, hogy felelősséget is érzett hazájáért. Valószínűleg ő is tisztában volt azzal a pusztítással, amit a háború a szétszakított országban okozott. R. Várkonyi Ágnes szerint ekkor jóvátehetetlen bevágás történt a magyar társadalom életfáján.¹⁵³ Október elején ezt írja: „mentsük meg az szeginy községet is ez nagy nyomorúságból.”¹⁵⁴ Október 20-i levelében is megjelenik ez a gondolat, amikor a kifejtette véleményét a török elleni háborúfolytatásáról: „Az mi lehet, ilyen szegény, nyomorult országtul, mi is adjunk oda nekik, csak legyen az ő hazájukban az had, nem az mienkbe! Mi addics [addig is] oltalmazzuk az keresztyénséget. Elvesztők szép országunkat és im, végre az maradékából is ki akarnak vala bírni! Elég azért immár eddics [eddig is], szállítsuk le az hadakat, igaz ideje...”¹⁵⁵ Még a hajdúkkal szemben is elnézőbb, magyar és keresztyén voltuk miatt, ezért első lépésként a fizetést és békés leszállítást ajánlja.¹⁵⁶

A béketárgyalások meglehetősen későn, október – november fordulóján zajlottak. Általában ekkor már előfordulhatnak hideg idők, ám a tárgyalók megpróbáltatásait tetézte, hogy *kint az sátor alatt* voltak, s nem valamelyik városban. Arról, hogy időnként komoly próba elé állította a tárgyalókat az időjárás, a fentebb már kiemelt Illésházy levélen kívül, amiben lakóhajót kért, írt Nyári Pál is, november 8-án, a következőképpen: „Látja Kegyelmed, minémő állhatatlan és rövid az üdő, nehéz itt mind az két félnek várakoznunk. Egy órában hirtelen oly gonosz üdő támadhat, hogy kit itt, az mezőben meg nem fogunk állhatni. ... Virradtának előtte, nehezen adhattuk az basának tudására, mert itt fölötté nagy szélvész

¹⁴⁹ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 113.; ld.: p. 41.

¹⁵⁰ Pöstyén, ma Piestany, Szlovákia

¹⁵¹ Hévízben

¹⁵² Illésházy István levele Thurzó Györgyhez, 1606. november 11. Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 123.; ld.: p. 43.

¹⁵³ R. Várkonyi Ágnes: A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar történelmi távlat). In: „Frigy és béke legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerkesztette: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária, Debrecen, 2006. p. 28.

¹⁵⁴ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 102.; ld.: p. 37.

¹⁵⁵ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 107.; ld.: p. 39.

¹⁵⁶ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 105.; ld.: p. 38.

vagyon. *Úgyannyira, hogy immár egy sajkát merétettek, az sátorinkat is csak nem mind fölforgatja.*”¹⁵⁷ November 11-i levelében az erdélyi főtárgyaló is tett még egy megjegyzést az időjárásra: „*Ez rút zekés üdőbe...*”¹⁵⁸ Ebből is kiderül, hogy még a kortársak is hűvösnek érezték már az időt.

Boldog békeidők

Az a mondat, amit Illésházy István november 11-i levelében olvashatunk, mely szerint „*Írtunk ma Kegyelmeteknek az maradék dologról is, minthogy immár el vagyunk az békeség végezve...*”¹⁵⁹ korántsem jelentette azt, hogy beköszöntött a várva várt béke. Igaz ugyan, hogy a háborút lezárták, ám a béke teljes létrejöttéhez, még ratifikálni kellett azt, ami azzal járt, hogy először II. Rudolfnak kellett követséget küldenie Isztambulba, majd I. Ahmed szultánnak Prágába. Mind a két követnek illő ajándékot kellett vinnie, ami a Habsburg követ esetében azt jelentette, hogy haladéktalanul biztosítani kellett a megállapodás szerinti 200.000 aranyat, ami valójában – figyelembe véve a portai tisztségviselők ajándékait is – valójában 300.000 arany előteremtését jelentette.

A folyamatot több dolog is hátráltatta. Ezek közül a legelső az volt, hogy a prágai udvar nem első sorban a pénz megszerzésén, hanem a politikai helyzet kihasználásán fáradozott. Bocskai halála után határozat született arról, hogy császárpárti fejedelmet igyekeznek hatalomra juttatni Erdélyben, s Rudolf igyekezett felrúgni a bécsi békét is, vagyis a Fejedelemséget visszacsatolni országához.¹⁶⁰ Ezeknek fényében tevékenykedett Mátyás főherceg is, aki – ugyan ellenezte a bécsi béke be nem tartását – a fejedelem személyének befolyásolását támogatta, s nagyban hozzájárult Rákóczi Zsigmond bukásához.¹⁶¹

A másik hátráltató tényező az Udvar állandósult pénzhiánya, amit az is tetézt, hogy immár hitelképtelennek is bizonyult a császár. Ezen kétféle módon igyekeztek segíteni. Egyfelől Prága – Mátyás sürgetésére – viszonylag hamar Bécsbe küldött 50.000 arany értékben ajándéktárgyakat, amit 70.000 arany értékűre becsültettek fel.¹⁶² Másfelől a főherceg kapott kölcsönt, 50.000 arany értékben az osztrák rendektől.¹⁶³

¹⁵⁷ Nyári Pál levele Thurzó Györgyhöz, 1606. november 8.

¹⁵⁸ Illésházy István levele Thurzó Györgyhöz, 1606. november 11. Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 123.; ld.: p. 43

¹⁵⁹ Illésházy István levele Thurzó Györgyhöz, 1606. november 11. Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 123.; ld.: p. 43

¹⁶⁰ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 15.

¹⁶¹ Mátyás főherceg levele Ali budai pasának 1607. június 29. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, I. (Turcica) Fasc. 91. Fol. 80-84. Prága 1607. június. 06.

¹⁶² Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 17.

¹⁶³ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. pp. 16-17.

Az egyik legnagyobb veszélyt azonban a családi viszály jelentette, mely Mátyás és Rudolf viszonyát jellemezte. Majdnem fegyveres konfliktussá eszkalálódó ellentét a török figyelmét sem kerülte el. Ennek keretén belül Mátyás végül saját követet küldött a portára, Adam Freiherrn zu Herberstein báró személyében.¹⁶⁴ Az tisztázatlan, hogy a főherceg honnan tudta biztosítani a követség és az ajándék költségét,¹⁶⁵ de 19 hónap késés után végre elindult a császári küldött.

A követség még megpróbálta a vitás pontokat dűlőre vinni, de a szultán hajthatatlan volt, s a szövegek különbségét is megtartotta,¹⁶⁶ amire csak a török követ császárhoz érkezésekor derült fény.¹⁶⁷ Ezeket Nehring hosszasan elemzi,¹⁶⁸ s még számos későbbi vitára adtak okot, ám végül a Porta kénytelen volt engedményeket tenni. Ezeknek a vitáknak az eldöntését némileg hátráltatta, hogy időközben meghalt Illésházy István, ám Mátyás főherceg magyar, majd később cseh királyként is reálpolitikai szemlélettel járt el. A fentiekből látható, hogy Illésházy István, a halálraítélt lázadó és Mátyás maradandót alkotott a korszak politikájában.

¹⁶⁴ G. Etényi N. – Horn I. – Szabó P.: Koronás i. m. p. 218.

¹⁶⁵ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. p. 24.

¹⁶⁶ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. pp. 31-32.

¹⁶⁷ Nehring, K.: zsitvatoroki szerződés i. m. pp. 25-27.

¹⁶⁸ U. o.

Felhasznált irodalom

Források

Publikálatlan

Illésházy István levelei Thurzó Györgyhöz Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E196. 2. Csomag, Fasc. V. Fol. 101-123.

Publikált

Mátyás főherceg levele Ali budai pasának 1607. június 29. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 1. (Turcica) Fasc. 91. Fol. 80-84. Prága 1607. június. 06.

Bayerle, Gustav: The compromise at Zsitvatorok. In: Archivum Ottomanicum VI. (1980) pp. 5-53.

Bayerle, Gustav: The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

Bocskai István Testámentomi rendelése². Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette Szigethy Gábor, Budapest: Holnap Kiadó, 2001.

Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Közreadja: Szakály Ferenc – Csonka Ferenc, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. V. Szerkesztette: Szilágyi Sándor, Budapest, 1879.

Gr. Illésházy István levelezése Thurzó Györggyel. In: Történelmi Tár 1882. pp. 419-433.

Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával. Szerkesztette: Kazinczy Gábor, Pest, 1863.

Illésházy 1596-ban fogalmazott végrendelete. Közli: Merényi Lajos Történelmi Tár 19. 1897. 749–754.

Immanuel Kant: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. In: Immanuel Kant: Vallás a pusztaság határain belül és más írások. válogatta: Herman István, fordította: Vidrányi Katalin, Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/06600/06616/html/index.htm#4> (2012. március 13.)

Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. Bevezető tanulmány Nagy László. VI. Sorozatszerkesztő: Nyakas Miklós, Debrecen, 2005.

Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája. fordította: Tállyai Pál, Balassi Kiadó, Budapest, 2009.

Magyar Történeti Szöveggyűjtemény II/1. 1526–1790. Szerkesztette: Sinkovics István, Budapest, 1968. pp. 349–360.; 368-371.

Szilágyi Sándor: Bocskai István és Illésházy István levelezéséhez 1605 és 1606-ban. Történeti Tár 306.

Szilágyi Sándor: Illésházy és más főurak levelezése 1605-1608. In: Történeti Tár 1878.

Feldolgozások

Barta János: A bécsi béke és a Habsburgok In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerkesztette:Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária, Debrecen, 2006. pp. 209-220.

Benda Kálmán: Bocskai István². Századvég Kiadó, Budapest, 1993.

Erdély Története Három kötetben I. Főszerkesztő: Köpeczi Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

Fodor Pál: Vállalkozásra kényszerítve. História, Budapest, 2005.

Hadnagy Szabolcs-Papp Sándor: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején 1601-ben. Aetas 2003/2, pp. 2-14. o.

Hiller István: Illésházy István. In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerk. Rácz Árpád. Rubicon – Aquila Könyvek, Budapest, 1999. pp. 84–85.

Károlyi Árpád: Bocskai szerepe a történelemben. Budapest, 1898.

Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. In: Századok, 1907. pp. 1-19.

Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. MTA, Budapest, 1883.

Kropf Lajos: Lala Mohammed halála. In: Századok, 1899. pp. 372–375.

Magyar Kódex I – VI. III. Főszerkesztő: Szentpéteri József, Kossuth Kiadó, Budapest, 2005.

Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae XII. Szerkesztette: Károlyi Árpád, Budapest, 1917.

Nagy László: Egy szablys magyar úr Genfben. Hajdúböszörmény, 2001.

Nagy László: Hajdúvitézek. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1983.

Nehring, Karl: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés. In: Századok 120/1 (1986), pp. 3-50.

- Papp Klára: A magyar rendi vélemények változása a békekötés folyamatában In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerkesztette: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária, Debrecen, 2006. pp. 221-236.
- Papp Sándor: Das letzte Jahr des "Langen Türkenkrieges" - Die Schlacht der Diplomatie. "Einigkeit und Frieden sollen auf seiten jeder Partei sein" Die Friedensschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606), Hrsg.: Barta, János - Jatzlauk, Manfred - Papp, Klára. Debrecen, Zum 400. Jahrestag des Bocskai-Freiheitskampfes., pp. 245-266.
- Papp Sándor: Homonnai-Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököséként. In: Studia Caroliensia 2006. 1. pp. 133-152.
- Papp Sándor: Török-magyar tárgyalások és szerződéskötés 1605-ben. In: Historia Manet. Demény Lajos Emlékkönyv. București, 2001. pp. 119-133.
- Péter Katalin: Illésházy Istvánról. In: Publicationes Universitas Miskolciensis Sectio Philosophica, 2008. Tomus XIII. Fasciculus 2. Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai pp. 127-167.
- R. Várkonyi Ágnes: A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar történelmi távlat). In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerkesztette: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária, Debrecen, 2006. pp. 18-36.
- R. Várkonyi Ágnes: Bocskai, a közép-európai realista. In: Studia Caroliensia 2006. 1. pp. 5–27.
- Szabó András: „Téged Isten dícsérünk” Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2006.
- Szakály Ferenc: Illésházy István (1540-1609). In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerkesztette: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon - Aquila-könyvek, 1999. pp. 82–83.
- Szakály Ferenc: Magyar diplomaták, utazók, rabok és renegátok a 16. századi Isztambulban. In: Szigetvári Csöbör Balázs török miniatűrái (1570). Budapest, 1983.
- Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenötéves háború. Szeged, 2000.
- Vitéz Dorombay József – Reé László: A magyar gyalogság. Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, é. n.